

• DE ZWERFSTEEN

PERIODIEKE UITGAVE VAN DE HISTORISCHE VERENIGING STEENDEREN

• Je rijkdom uitdragen

- De gemeente Steenderen door de eeuwen heen
- Bronkhorster oogstfeest op Rha
- De verdedigingswerken aan de IJssel
- Historische recepten, Van de Activiteitencommissie
- Archiefmateriaal over Steenderen en de Achterhoek
- Steenderen toen en nu

HVS

• 2011-2

ISSN: 1386 - 5943
Oplage: 400
juni 2011

Reactie op Wie is wie nr. 2011-1

HVS

Henk Samberg stuurde mij het volgende bericht:
De foto is gemaakt in het achterdeel van Concordia in Baak waar vroeger een podium in zat ten behoeve van toneel- en zanguitvoeringen. Op twee personen na zijn alle bekend.

De boer rechts achterin zou volgens de heer Melgers ook een heer Jansen kunnen zijn.

Van links naar rechts en van boven naar onder:

1. J. van Leussen
2. J. Jansen
3. J. Masselink
4. G. Geurts
5. T. Roordink
6. G. Arends

7. B. Roordink
8. T. Jansen
9. ?
10. T. Wieggers
11. W. Schooltink
12. H. Peters
13. Past. Bouwhuis
14. J. Schut
15. G. Schut
16. J. Holtslag
17. Schut
18. ?
19. J. Melgers

Groet,

Marja Geurts-Melgers ■

COLOFON

De Zwerfsteen is de kwartaaluitgave van de Historische Vereniging van (de voormalige gemeente) Steenderen, opgericht 1 juni 1992.

REDACTIE

Eindredacteur en layout:

Robert Sesink
Kastanjelaan 23
7221 GC Steenderen
Tel. 0575-450743
Email: robert@sesink.nl

Redactiesecretariaat:

Mieke van der Valk
Dr. A. Ariënsstraat 44
7221 CD Steenderen
Tel. 0575-450998
Email: meiva25@hetnet.nl

Redactieleden:

Herman Nieuwenhuis

Correctie: Anneke Parent

BESTUUR

Voorzitter:

Gerard Huetink
Bakerwaardseweg 15
7226 LR Steenderen
Tel. 0575-441274

Secretaris:

p.a. Ans Uenk-Preuter
Kruisbrinkseweg 14a
7227 DA Toldijk
Email: hvs.1992@hotmail.com

Penningmeester:

Maurice Cremers
A. Ariënsstraat 35
7221 CA Steenderen
Tel. 0575-555815

LEDEN

Willy Pasman, 0575-452457
Marja Geurts-Melgers, 0575-450042
Fred van der Mije, 0575-441806
Ans Uenk-Preuter, 0575-452000
Bertus Rietberg, 0575-452004
Karel Meenink, 0575-451707

ARCHIEF

Ons archief aan de Hofstraat 4 te Baak is op donderdagmiddag voor leden en geïnteresseerden geopend. Email: h-v-s@hetnet.nl

CONTRIBUTIE

De contributie bedraagt 25 euro per jaar per adres.

Bankrelatie:

Regiobank Steenderen
Bankrekening: 685289710,
t.n.v. Hist. Ver. Steenderen.

Losse nummers van de Zwerfsteen zijn te verkrijgen bij het secretariaat. Kosten: 5 euro per stuk; 7,50 euro in geval van omvangrijker uitgaven.

Alle rechten voorbehouden.

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden vervoelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

● De gemeente Steenderen door de eeuwen heen

Huize Landlust van de familie Planten (coll. Historische Vereniging Steenderen)

De naam "Steenre" duikt al op in een stuk uit 1046, waarin keizer Hendrik III aan de bisschop van Utrecht een graafschap in Hameland schenkt, waarvan de zuidgrens loopt van Westervlier "door het bosch naar Stenere" en verder naar Leuvenheim. In een oorkonde uit 996 wordt gesproken van Steenrewalt. Dit wijst er op dat deze streek bosrijk was. Dat dit nog lang zo gebleven is, blijkt uit een opgave uit 1313, waaruit wij zien dat toen in 's Graven bossen onder Steenre en Warnsveld voor meer dan 100 varkens het eikelgeld werd betaald.

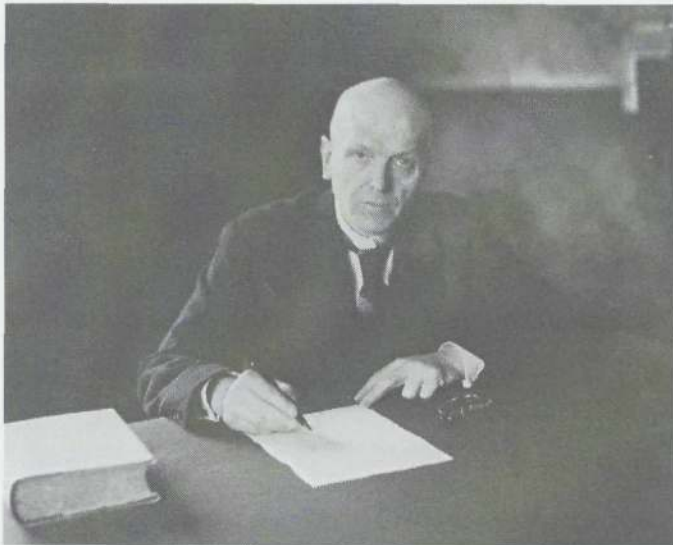
Door Anton Metz en Geert Jansen

Van oudsher treffen wij hier dus een bosrijk gebied langs de IJssel, dat dun bevolkt is. De grond (grotendeels rivierklei) is erg vruchtbaar. Geleidelijk wordt er meer woeste grond ontgonnen en neemt het aantal mensen toe. Er ontstaat een hoogproductief en welvarend agrarisch gebied. Hoe ontstaat daarbij de bestuurlijke eenheid, die wij later kennen als de "gemeente Steenderen"?

De verschillende stadia, die het plaatselijk bestuur in de loop der eeuwen heeft doorgemaakt, worden hier achtereenvolgens beschreven.

Kerspel

In de Middeleeuwen, onder de karolingische vorsten (o.a. Karel de Grote), werden de mensen in onze streken tot het Christendom bekeerd en werden er overal kerken gesticht. Vooral

Burgemeester Fokko Smit (coll. Staring Instituut)

Kaart van de gemeente Steenderen in 1875 (coll. H.V.S.)

Ludger heeft zich in dit gebied verdienstelijk gemaakt; in 794 stichtte hij de kerk te Wichmond. Omwille van de kerkelijke organisatie en het bestuur van het bisdom werden de grenzen van de kerkgemeenschappen of parochies in de 11^e of 12^e eeuw nauwkeurig afgebakend. Het gebied, dat tot dezelfde kerk behoorde, noemden men een *kerspel*. Aanvankelijk viel het wereldlijk bestuur samen met het kerkelijk bestuur en gebruikte men daarvoor ook de kerspel-indeling. Het kerspel Steenderen omvatte het dorp Steenderen, Baak, Toldijk, Luur en Rha. Kortom: de gehele latere gemeente Steenderen, behalve Bronkhorst, Olburgen en de Emmer. De Emmer behoorde in die tijd tot het kerspel Brummen. Doordat de IJssel anders liep dan tegenwoordig, lag de Emmer aan de Veluwe kant van de rivier.

Richteramt

Toen het wereldlijk bestuur belangrijker werd, is de kerkelijke indeling verlaten. Er werden richters aangesteld, die aan het hoofd stonden van een *richteramt*. Daarbij bleven de oorspronkelijke kerspelgrenzen gehandhaafd. Er werden uitsluitend hele kerspels samengevoegd, vergelijkbaar met de hedendaagse gemeentelijke herindeling. Zo bestond het richteramt Doesburg uit de kerspels Angerlo, Doesburg, Hoog Keppel en Drempt (Olburgen viel onder het kerspel Drempt). Soms bestond een richteramt uit slechts één kerspel; zo was het richteramt Steenderen gelijk aan het kerspel Steenderen. Ten tijde van de republiek der Verenigde Nederlanden (van 1581 tot 1795) behoorde Steenderen tot Gelderland, kwartier van Zutphen. Het richteramt Steenderen vormde samen met de richteramten Zelhem, Hengelo, Ruurlo, Hummelo, stad en schependom Groenlo en stad en richteramt Doetinchem het landrostamt Zutphen.

De Emmer is door de veranderde loop van de IJssel al vroeg bij het richteramt Steenderen gevoegd (waarschijnlijk vóór 1600). Bronkhorst was een bannerheerlijkheid onder de Heer van Bronkhorst, die bestuurlijk en juridisch vrij zelfstandig was, maar zich wel onder het gezag van het kwartier van Zutphen heeft moeten scharen. Bronkhorst heeft sinds 1482 stadsrechten. Nog in 1740 lezen we: "Steenderen is een braaf dorp, zeer aangenaam in het geboomte gelegen".¹

De richter was ondergeschikt aan de landdrost. Hij werd bijgestaan door de onderrichter en twee keurnoten, allen benoemd door de landdrost. Ook de gerichtsboden, armenjagers, schoolmeesters en vroedvrouwen werden door de landdrost benoemd.

De taken van de richter:

- het handhaven van de openbare orde en veiligheid, incl. de eenvoudige rechtspraak;
- het uitvoeren van speciale instructies van de landdrost;
- de zorg voor onderhoud van wegen, duikers en bruggen;
- het laten verrichten van de verplichte diensten en het innen van de dienstgelden;
- het registreren van onroerend goed-transacties en hypotheek;

In kleine plaatsen als Steenderen benaderde de richter in hoge mate de functie van hoofd van het plaatselijk bestuur. Hij was in feite burgemeester, notaris en kantonrechter tegelijk.

Binnen het richteramt zien we de volgende maatschappelijke organisaties:

1. De marken:

- De mark van Baak
- De mark van Steenderen, onder erfvoorzitter-

Het gemeentehuis na 1952 (coll. H.V.S.)

schap van de landdrost.

- De mark van Rha, Luur en Emmer.

De marken zorgden voor veel overheidstaken o.a. het innen der verponding, het onderhoud van kerken en scholen en het onderhoud van de buurtwegen.

De meeste marken zouden volgens Slicher van Bath in de 13e eeuw ontstaan zijn. De marken

Het aantal inwoners van Steenderen rond 1800

	Jaar	NH	RK Luthers	Joden	Totaal
Steenderen	1795				2029
exclus. Bronkhorst en Olburgen	1797	1057	1002	2	2074
	1798	1069	1048	2	2132
	1802				2143
	1805	1064	1098	2	2174
	1809	1158	1138		2307
	1811	1020	1124		2149
	1815	1113	1131	5	2249
Bronkhorst	1797	263	36	2	302
	1798	246	40		286
	1805	230	45	1	287
	1809	225	50	2	294
	1811	244	60		320
	1815	240	57	3	311
Rha	1797	8	122		130
	1815	12	144		156
	1824	13	135		148
Luur en Emmer	1797	95	61		156
Emmer	1815	70	2	1	73
	1824	71	3		74
Luur	1815	23	65		88
	1824	28	46		74
Olburgen	1824	44	85		129
Gem. Steenderen	1819				2779
	1830				3026
	1873				3420

onder Steenderen worden pas na 1500 voor het eerst vermeld.

2. De **rotten**: dit zijn kleine organisaties van grondbezitters en grondgebruikers, onder leiding van een rotmeester. Zij staan los van de marken. Hun taken:

- het innen van heffingen en omslagen;
- het uitvoeren van instructies van de richter;
- het verschaffen van gegevens betreffende de bevolking.

Voor de gegevens over de diensten en de dienstgelden tussen 1750 en 1800 laten veel zien over de samenstelling van het rot.

De richters en burgemeesters van Steenderen:

- 1459 Willem Lansinck
- 1572 Joost Putzeler
- 1635 Gerhardt Stakebrand
- 1668 Jan Post
- 1684 Ludolph van Eybergen
- 1729 Jacob Haesebroeck
- 1733 Theodorus Wolterbeek
- 1750 C.J. Legou
- 1753 J.H. van Lochteren Stakebrand
- 1770 A.J. Aberson
- 1795 Aberson en zijn keurnoten Jan Breukink en Harmen Addink door het revolutionair comité ontslagen en vervangen door een municipaliteit, bestaande uit Harmen Addink (voorzitter), A.G. de Gouberville, G. Breukink, W.J. van der Heyden en Jan Masselink.
- 1802 Aberson weer richter; hij overlijdt in 1803
- 1803 Hendrik Wijnand Rasch, richter
- 1811 H.W. Rasch maire, Harmen Addink adjunct
- 1818 H.W. Rasch schout; hij overlijdt in maart 1820
- 1820 Evert Godefried Planten, geb. 11-11-1797, z.v. dominee Cornelis Planten. Hij studeerde wis- en natuurkunde in Leiden, maakte zijn studie niet af, maar ging in Steenderen werken op het kantoor van de schout H.W. Rasch. Hij bereidde er zich duidelijk op voor om zijn baas op te volgen. Toen deze in 1820 overleed, werd Planten ondanks zijn jeugdige leeftijd inderdaad de eerste burger van Steenderen. Eerst schout, daarna burgemeester. In 1870 vierde hij zijn 50-jarig jubileum en werd Ridder in de Orde van de Nederlandse Leeuw. Hij is overleden op 3-10-1891.²
- 1871 Cornelis Dirk Godefried Planten, geb. 5-2-1840, z.v. E.G. Planten, studeerde eerst rechten te Leiden, maakte ook zijn studie niet af en volgde in 1871 zijn vader op als burgemeester van Steenderen. Overleden 22-11-1910.
- 1911 Fokko Smit (tot 1942)
- 1943 D.A. Konijnenberg (NSB-burgemeester in oorlogstijd)
- 1946 J. Heersink
- 1951 Mr H.N.C. baron van Tuyll van Serooskerke (waarnemend tot 1953)

1954 J.J.A. Kruyff (tot 1971)

1972 S. Budding (t/m 2004).

Commune

Onder Napoleon vond er in 1811 een herindelingsplaats. Naar frans voorbeeld heette een richteramt voortaan "commune" met aan de leiding een maire. De commune van Steenderen omvatte het voormalige richteramt Steenderen en daarbij gevoegd de heerlijkheid Bronkhorst. Olburgen kwam bij de commune van Keppel.

Schoutamt

Vanaf 1-1-1818 trad er een nieuw reglement op het Plattelandsbestuur in werking.

De provincie Gelderland werd ingedeeld in 17 districten of hoofd-schoutamten. Een commune heette voortaan schoutamt, met aan het hoofd een schout.

Het schoutamt Steenderen vormde met Hummelo en Keppel, Ruurlo, Hengelo, Doetinchem en Zelhern het hoofdschoutamt Doetinchem.

De hoofdschout werd baron Van Heeckeren van Kell.

Het aantal raadsleden in het schoutamt Steenderen bedroeg vier. De eersten waren Jan Breukink, Egbert Wijers Ezn., Jonkheer van der Heyden van Baak en Arend Vleemingh.

Jan Breukink en Egbert Wijers waren assessor, een soort wethouder.

Na korte tijd traden Jan Breukink en Jhr. van der Heyden af en werden opgevolgd door Petrus Nasz (tevens assessor) en Gerrit Garritsen.

Olburgen behoorde vanaf 1-1-1818 ook bij het schoutamt Steenderen. De overgang van Olburgen van de commune van Keppel naar het schoutamt Steenderen gebeurde onder regie van Gedeputeerde Staten. De commune van Keppel moest de jaarrekening over 1817 indienen ter goedkeuring bij G.S. Per 31-12-1817 bleek er een overschot op de balans te zijn van f 423,38. Dit overschot werd berekend per inwoner en dat bedrag diende voor iedere Olburgenaar door Hummelo & Keppel aan Steenderen te worden overgedragen. In september 1819 werd dit en ook de nieuwe grens in een boedelscheiding vastgelegd.

Gemeente

In 1824 kwam er weer een nieuw reglement op het Plattelandsbestuur.

De hoofdschout heette voortaan districts-commissaris. De schout werd burgemeester, die aan het hoofd staat van een *gemeente*. Het bestuur van een gemeente bestaat voortaan uit een burgemeester, twee assessoren en vier tot zes raadsleden.

De eerste burgemeester van Steenderen was E.G.Planten. In 1825 waren er de volgende raadsleden: Arend Vleemingh, Gerrit Garritsen

Het gemeentehuis in het beginstadium (coll. H.V.S.)

(deze twee waren tevens assessor), Hendrik Arends Hulsteyn, Garrit Breukink, Harmen Adink en Jan Masselink.

Men wilde al spoedig van de districten af. Als er een Districts-Commissaris wegging of overleed, werd er geen nieuwe aangesteld, maar werd zijn gebied samengevoegd met een naburig district. Toen baron Van Heeckeren van Kell in 1825 gouverneur van Gelderland werd, werd zijn district samengevoegd met dat van Borculo, onder baron Van Heeckeren tot de Wiersse.

Door de nieuwe Gemeentewet van 1851 werden de districten opgeheven en kwamen de gemeenten rechtstreeks onder de provincie.

Het wapen van de gemeente Steenderen telt in een wapenschild zeven stenen (veldkeien). De betekenis hiervan is niet met zekerheid bekend. Het zou het symbool kunnen zijn van de zeven kastelen, die er onder Steenderen hebben gestaan: Bronkhorst, Baak, Bransenborgh, Spaensweert, Huis te Weerde, Holthuijsen en het Holtslag.

Bij de gemeentelijke herindeling per 1 januari 2005 is de gemeente Steenderen samengevoegd met de gemeenten Hummelo en Keppel, Zelhern, Hengelo en Vorden tot de nieuwe gemeente Bronckhorst.

In 1995 is de gemeente Steenderen 5040 ha groot en telt 4672 inwoners.

Nog meer over de bevolking:

In 1692 waren er 186 huisgezinnen in het richteramt Steenderen; daar werkten 160 dienstboden.

In Olburgen waren er in 1811 drie herbergiers (Johannes Reinirus Kraaijvanger, Albert Alberts en Albert Lakes), een schoenmaker (Teunis Hoenderboom) en een kleermaker (Antonie Gielink).

Huis Buitenlust aan de weg naar Baak, woonhuis van de familie Wolterbeek (coll. H.V.S.)

Nogmaals Huize Landlust met rechts de aanbouw, waarin de gemeentesecretarie gevestigd was (coll. H.V.S.)

Neringdoenden en ambachtslieden in 1811

Steenderen en buurschappen (Olburgen niet meegeteld)		Bronckhorst
Windmolen	1 (Derk Kempers)	1
Olymolen	1 (Gerrit Jan Garritsen)	
Linnenwevers	7	
Winkeliers	7	3
Tappers	8	4
Logementhouders	8	
Broodbakkers	2	2
Kooplieden in ham en spek	4	
Wevers		3
Bierbrouwerij		1
Steenbakkerij		1 (baron G.J. Sloet)
Winkelier in katoenen en lakens		2 (joden)
Rietdekkers	3	
Horlogemakers	1	
Horlogemakersknecht	1	
Kleermakers	9	2
Kleermakersknechts	6	1
Klompemakers	9	1
Klompemakersknechts	9	
Kuipers	1	1
Metselaars	2	1
Molenaarsknechts	3	1
Naaivrouwen	2	3
Smids	5	1
Smidsknechts	1	
Schoolmeesters	3	1
Slachters voor eigen rekening	2	1
Slachters ten plattelande	5	
Schoenmakers	9	3
Schoenmakersknechts	8	
Timmerlieden	9	2
Timmermansknechts	4	3
Ververs	1 (de Mol)	
Verversknechten	1	
Weversknechten	2	
Zadelmakers	1	

Het gemeentehuis

Waar hadden de genoemde functionarissen hun kantoor?

Zoals de dokter zijn praktijk aan huis had, zo had ook de eerste burger van Steenderen aanvankelijk de gemeentesecretarie aan huis. Een gemeentehuis was er niet.

Wolterbeek woonde in het huis "Buitenlust" aan de Baakseweg, later het terrein van de RK pastorie.

H.W. Rasch woonde en had zijn kantoor op "de Bramelstede", het latere woonhuis van J.F. Oltmans (dit huis stond in de tuin van slager Hulshof). Wel ontving hij daarvoor een vergoeding uit de gemeentekas.

Evert Godefried Planten nam na het overlijden van Rasch in 1820 onverwacht diens functie over. Hij woonde nog tot 1824 bij zijn ouders in en zal waarschijnlijk de secretarie op de Bramelstede hebben gelaten. In 1827 liet hij "Huize Landlust" bouwen. Daar werd in de rechter zijvleugel het gemeentekantoor gevestigd.

Dit is zo gebleven onder burgemeester Cornelis D.G. Planten.

Voor het houden van raadsvergaderingen was het hier later kennelijk te klein, want in 1881 had de gemeente daarvoor een lokaal in huur in de herberg "De Zwaan". Een ruimte waar sterke drank geschonken werd, mocht echter niet voor de openbare dienst worden gebruikt. Daarom moest de gemeente op zoek naar een ander lokaal; dit werd de opkamer van winkelier P.G.H. van Asselt. Tot mei 1906 werden hier de raadsvergaderingen gehouden.

Vanaf 1 juni 1906 huurde de gemeente Steenderen een vergaderruimte in het nieuwe gebouw Concordia. De secretarie bleef tot 1911 op huize Landlust.

Evert Godefried Planten (coll. H.V.S.)

Cornelis Dirk Godefried Planten (coll. H.V.S.)

Burgemeester J. Heersink
(coll. Staring Instituut)

De Haverij

Na het overlijden van burgemeester Planten besloot het gemeentebestuur op 5 september 1911 de secretarie onder te brengen in "De Haverij", het huis van de gemeenteontvanger Chr. Breukink. De gemeentelijke administratie nam drie kamers in het herenhuis in gebruik.

In 1916 bood de ontvanger het hele huis te koop aan voor f 7.250,00. De gemeente tastte in de buidel om een gemeentehuis naar de eisen des tijds in te richten. Op 12 juni 1917 vergaderde de gemeenteraad voor het eerst in de Haverij. Dit gebouw zou tot aan de herindelings op 1 januari 2005 gemeentehuis blijven.

Het pand heeft in het begin ook nog onderdak geboden aan de gemeente-architect en zijn gezin.

Door het groeiende takenpakket van de gemeente en een daarmee gepaard gaand toenemend aantal ambtenaren werd het gebouw op den duur veel te krap. In 1950 werd besloten tot een grondige verbouwing en uitbreiding. De firma G.J. Kuipers voerde de plannen uit voor f 63.000,00 en de Commissaris van de Koningin opende het mooie pand op 21-2-1952.

De behoefte aan ruimte voor de gemeentelijke diensten bleef toenemen. In 1966 werd achter het gemeentehuis een loods gebouwd voor het materieel van gemeentewerken annex brandweerkazerne. De daarbij vrij gekomen ruimte werd in 1974 bij de secretarie gevoegd. In 1982 werd de zolderruimte geschikt gemaakt voor de afdeling financiën. Sociale zaken werd in nood-

V.l.n.r. Mevr Van Tuyll, burgemeester mr H.N.C. baron van Tuyll van Serooskerke, mr Helmich (coll. Staring Instituut)

J.J.A. Kruyff (coll. H.V.S.)

lokalen ondergebracht. Tot slot werd in 1995 besloten een nieuwe vleugel aan het gemeentehuis te bouwen naar het ontwerp van architect W. Boerman te Steenderen.³ ■

¹ Dr A. ten Doesschate, *Iets uit de geschiedenis van Steenderen en Bronkhorst (Zutphen, 1919)* p.50

² Albert Aalderink, *De Zwerfsteen* 94/1 p 6

³ *Het gemeentehuis te Steenderen*, door P.J. Bresser in "Gemeentehuizen in Gelderland" door Thea en Jan de Roos, REGIO PROJECT Uitgevers 1995 (Werken Gelre nr 46)

● Bronkhorster oogstfeest op Rha

Op zaterdag 6 en/of zondag 7 augustus (afhankelijk van het weer) willen we op Rha samen met brouwerij Rodenburg en Forellenvisvijver Breukink een oogstfeest maken.

Er wordt geoogst op het land van Schut en met het oogsten laten we zien hoe in vroeger dagen de rogge werd geoogst en gedorst: tot in de twintiger jaren werd met 'de hand' gemaaid, of iets later met de aflegger en nog weer later met een zelfbinder. Voor het dorsen gaan we op zoek naar vlegeldorsers en natuurlijk wordt er ook gedorst met een dorsmachine (uit ongeveer 1930). In de jaren veertig kwamen de maaidorsers en bij ons zal op het tarweveld een getrokken maaidorser van eind jaren veertig in werking zijn.

Om het aantrekkelijk te maken voor het publiek is er een 'rondje Rha' gerealiseerd. Men kan van af het oogsterrein aan de Rhabergseweg, in de molen van Rha, van daaruit richting de dijk naar de tarwevelden en van daaruit rechtsaf naar de forellenvijvers. Hier kunt u een demonstratie vliegvisserij meemaken en in de kantine een

hapje en drankje gebruiken. Vervolgens voor de kantine rechtsaf via het nieuw aangelegde, zogenoemde 'Bierpad' over de Rhabergseweg naar brouwerij Rodenburg. In de brouwerij kunt u het brouwproces bewonderen en van de heerlijke bieren proeven en/of een hapje eten. Het Bierpad loopt door een perceel bouwland met links een perceel brouwergerst en rechts een stukje boekweit. Ook is een stukje land ingezaaid met een zgn. 'bijenmengsel' waarin allerlei soorten bloemen zitten die veel nectar bevatten. Langs de route zal van alles te zien zijn: een kraam met streekproducten, er wordt sap geperst en de imkersvereniging zal korvenvlechten. De molen draait natuurlijk en in de molen is ook een expositie van schilderijen van Harrie Hofman te zien. Bij Schut op nummer 10 een expositie van bronzen beelden van Bas Brinkhorst en mogelijk doen ook nog andere kunstenaars mee. Voor de kinderen is er o.a. vermaak met een springkussen.

Wij hopen dat er veel mensen komen kijken om er samen een gezellig feest van te maken.

Mede namens de families Breukink en Gammage

Theo Schut ■

Tachtigjarige Oorlog (1568-1648)

De verdedigingswerken aan de IJssel

Tijdens de opstand tegen Spanje trad het gewest Gelderland, onder stadhouder Jan van Nassau de Oude, in 1579 toe tot de Unie van Utrecht. Het maakte op het eind van de zestiende eeuw deel uit van de republiek der Zeven Verenigde Nederlanden. Het gewestelijk bestuur vergaderde tweemaal per jaar op de "Landdag" en bestond uit de Graafschap met Zutphen, het Rijk van Nijmegen en het Kwartier van Veluwe met Arnhem als hoofdstad. Het vierde kwartier met Roermond als hoofdstad was Spaans gebleven.

Door Herman Nieuwenhuis

Om de tegenstanders buiten de deur te houden hebben mensen zich vanouds verschanst. Waren het eerst kastelen, later werden ook steden van verschansingen voorzien en met poorten, muren en grachten tegen indringers beveiligd. Zutphen was toen zo'n versterkte stad (de Berkelpoort, de Nieuwstads- of Spanjaardspoort en de Drogenapstoren zijn voorbeelden van versterkingen). Werd een stad echter ondanks de aanwezigheid van verdedigingswerken toch door de tegenstander ingenomen, dan kwam de overwinnaar ook het omringende gebied toe.

Het begin van de Tachtigjarige Oorlog werd min of meer getekend door ingenomen steden en gewonnen gewesten, totdat in 1579 de tegen Spanje opstandige gewesten zich, ter verdediging tegen gemeenschappelijke vijanden, door de Unie van Utrecht verbonden in de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden. Prins Maurits ging er toe over om de steden aan de grenzen te versterken. Samen met zijn vroegere leermeester Simon Steven zorgde hij ervoor dat de rivieren ook een grotere rol kregen als verdedigingswerk. Hiervoor was het nodig dat aan de oevers verdedigingswerken werden gebouwd.

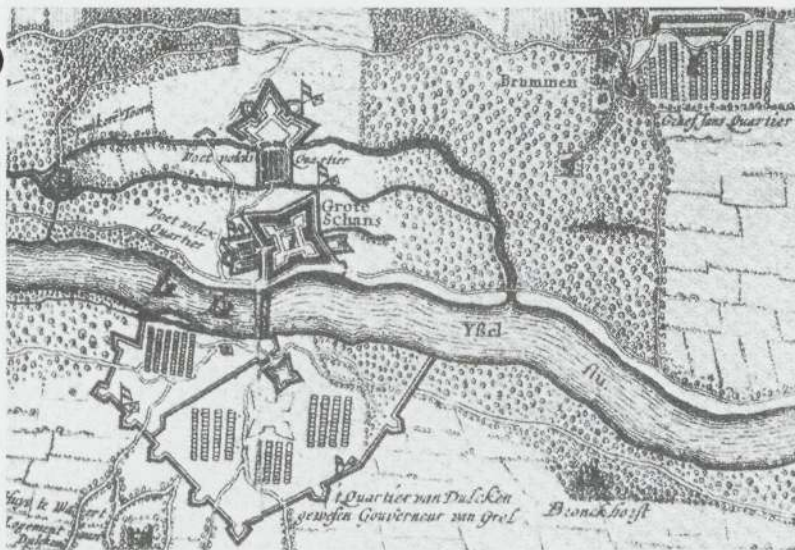
Steden als Doesburg, Zutphen, Deventer en Kampen werden voorzien van aarden wallen en bastions. Deze aarden wallen waren beter bestand tegen vijandelijk geschut dan muren. De verdedigingswerken zouden bestaan uit een vierkante aarden omwalling met een daarbinnen gelegen plein met een stenen toren. Ze werden naar het Franse 'redoute' genoemd. Deze redou-

ten, waarvan de torens uit twee verdiepingen bestonden, deden voornamelijk dienst als uitkijktoren. Ze waren redelijk uitgerust en bezet met ongeveer veertig soldaten. Tussen Doesburg en Zutphen zijn aan de Veluwezijde 9 van deze redouten op een kaart aangegeven o.a. in de Fraterwaard tegenover Zwarte Schaar, in de Bakerwaard, in de Landschaps Koeweert bij Leuvenheim en tegenover de monding van de Bakerwaardse Laak en de Baakse Beek.

Als in januari 1624 de winter weer keihard toeslaat, zijn de boeren van Gelderland op last van hogerhand weer druk in de weer om grachten en rivieren ijsvrij te houden. Het zou immers niet de eerste keer zijn dat de vijand probeerde op die manier steden en gebieden te overrompelen. Op 6 februari werden, geheel onverwacht, met veertig compagnieën ruiters, twaalf regimenten infanterie en acht kanonnen op sleeën Aalten en Winterswijk, daarna Zelhem en het Gelderse Hengelo ingenomen. De Spanjaarden wilden duidelijk de gelegenheid van de aanhoudende vorst niet voorbij laten gaan. Omdat deze actie vrij snel gepland werd en er weinig voorbereiding was, was het regiment infanterie niet volledig toegerust en de artillerie bestond uitsluitend uit grof geschut. Graaf Hendrik van den Bergh was de aanvoerder van de Spaanse legereenheid die op 16 februari bij Bronkhorst aankwam. Hij was in de veronderstelling dat de IJssel daar dichtgevroren was. Echter de boeren hadden het ijs gebroken en stuurden de soldaten naar Dieren. Hier kon hij met gemak de overtocht maken en van daaruit trok hij verder de Veluwe in. Hierbij zijn ook enige niet met name

Portret van Graaf Hendrik van den Bergh (1573 – 1638) omstreeks 1630. (Collectie Huis Bergh)

Detail uit de kaart "Den IJssel-stroom van Arnhem tot beneden Deventer" uit 1629 van Claes Jansz. Visscher. Hierop zijn de opgeworpen verdedigingswerken zichtbaar, die graaf Hendrik van den Bergh rond de schans bij Leuvenheim liet aanbrengen, ook ter bescherming van de brug. (Collectie Huis Bergh)

genoemde redouten in brand gestoken, waaronder mogelijk ook één te Leuvenheim. De soldaten waren niet alleen uit op verovering, ook plunderden en beroofden ze de plaatselijke bevolking. De Gelderse Toren, het huis Hagen en kasteel Biljoen werden leeggehaald. De zieke eigenaar van de Gelderse Toren bijvoorbeeld werd op de vlucht achterhaald, beroofd en ontkleed op het ijs achtergelaten.

Na de hachelijke onderneming van Hendrik van den Bergh in de barre winter van 1624 bleef het onrustig in onze regio. De gedeputeerden van het Kwartier Veluwe waarschuwden in 1628 de Staten Generaal dat de verdedigingswerken aan de IJssel in slechte staat verkeerden. In april van datzelfde jaar werd er toestemming verleend tot de bouw van drie forten of schansen (o.a. een bij Leuvenheim) en vijf halve schansen (o.a. een tegenover Bronsbergen). Een jaar later in 1629 belegert Frederik Hendrik 's-Hertogenbosch. In zijn pogingen Fredrik Hendrik voor die stad weg te lokken, trekt Hendrik van den Bergh met een groot leger op naar de Veluwe. Vanaf Middachten trekt hij met zijn leger via Dieren en Spankeren rechtstreeks op naar de schans bij Leuvenheim. Tijdens het passeren van Ellecom moeten bevolking en huizen het ontgelden. De aanwezige 80 soldaten uit Doesburg en Zutphen op de Leuvenheimse Schans geven zich over. Na de verovering wordt de Schans versterkt.

De Spaanse soldaten plunderden de inwoners in de omgeving en staken hun huizen in brand. Door o.a. gebrek aan eten en niet uitbetalen van soldij deserteerden veel Spaanse soldaten. Op 14 september deed het bericht van de capitulatie de ronde in Zutphen. Jan van Nassau had zich inmiddels gelegerd in Steenderen en daar verschansingen opgeworpen. Voor Hendrik van den Bergh was de ontzetting van 's-Hertogenbosch op 14 september het begin van zijn einde. Op 13 oktober wordt het fort aan de IJssel door

de Spaanse troepen verlaten.

" 's Mergens met den dagh is het geheele leger uyt de Veluwe, ende aale haere Quartieren, met een stille trom gesceiden ...."

Uit brieven van een soldaat met een niet bekende rang krijgen we een aardige inkijk in het leven in die tijd.

Op woensdag 9 september 1629 doet Wilhelm van Halmade uit fort St. Pieter aan zijn familie verslag van de oorlogssituatie. Uit de beschrijvingen, die van Halmale van de legerplaats geeft, valt af te leiden dat met het fort St. Pieter zowel de schans aan de Veluwe-zijde als het retranschement in de Emmer aan de Steenderense kant bedoeld is.

Vaak gaf men om praktische redenen de steeds wisselende legerplaatsen namen.

Enige passages uit één van de brieven van Van Halmale:

Ons regiment is zojuist terug van een tocht in de Veluwe; daar hebben we een poos rondgetrokken zonder proviand. Wij liggen nu met 3000 man binnen en buiten het fort vlak bij ons kwartier aan de rivier...

Graaf Jan van Nassau ligt met het leger van de keizer, bestaande uit 12000 man infanterie en 2000 ruiters een half uur hier vandaan.

Graaf Hendrik is met zijn leger in de omgeving van Bochoft om te proberen proviand in te slaan voor het te laat is. Onze kansen zijn verkeken, doordat we hier een aantal steden niet hebben ingenomen.....

Men kan erg ontevreden zijn, dat wij Doesburg, Zutphen, Deventer en andere steden hier die van belang waren, niet hebben aangevallen, maar daarvoor hadden we veel te weinig mensen en munitie. De grootste bedreiging voor ons vormt de vijand, al hoop ik zeer dat we blijk geven sterk genoeg te zijn, als we worden aangevallen. Er heerst hier immers schaarste en grote ellende onder de soldaten wegens het ontbreken van voedsel....

Tot zover een stukje geschiedenis die zich afspeelt in onze regio's gedurende de Tachtigjarige Oorlog. ■

Bovenstaand artikel is helemaal ontleend aan het boek Leuvenheim 1629 "De Schans" van Stan Dekker en bevat in samenvatting letterlijke passages uit dat boek. Het boek werd uitgegeven in 1989 door Leuvenheims belang.

Op 14 november 2011 zal de schrijver van dit boek Stan Dekker een lezing houden op de ledenavond van de Historische Vereniging Steenderen.

De boerderij Groot Meerbrink.

Je rijkdom uitdragen

Op een zondag in maart jl. wandelde ik een rondje via de Lamstraat en plots werd mijn oog getroffen door een bijzonder geschiedenisspoor.

Door Wim Jansen

De boerderij Groot Meerbrink is een prachtig voorbeeld van een T-boerderij met vaalt en bijschuur uit de tweede helft van de 19e eeuw. Volgens de Kadastrale Atlas van de Gemeente Steenderen uit 1832 was er in die tijd nog geen sprake van een T-boerderij. De toenmalige eigenaar was Willem Bloemers. Het was een dubbel hallenhuis, dat in de tweede helft van de 19e eeuw is vergroot tot een T-boerderij door voor het hallenhuis een dwars-huis te bouwen. Het aardige is dat rechts naast het voorhuis nog net een stukje van het oude hallenhuis zichtbaar is. Dat stukje heeft blauwe pannen aan de voorzijde, op het wolfseind en de zijkant is het dak voorzien van rode pannen. Deze kleurencombinatie heeft een geschiedenis.

Korte geschiedenis van de Hollandse (Oudhollandse) pan.

Aanvankelijk waren hellende daken bedekt met stro, riet, hout, graszoden of plaggen, het "weke dak". Het riet heeft zich kunnen handhaven maar ander materialen zijn geschiedenis geworden. Hevige stadsbranden noodzaakten stadsbesturen het weke dak te verbieden. Sommige steden o.a. Zutphen, gaven in de 15e eeuw subsidie om een gebakken daktegel op het dak aan te brengen. Ook de rookafvoeren moesten vanaf die tijd in steen worden uitgevoerd. Rond 1600 behoorde het "Weke dak" in steden tot het verleden.

De Romeinen gebruikten als eerste gebakken materiaal als dakbedekking, dat bestond uit een platte onderpan en bolle bovenpan.

Romaanse pannen, monniken en nonnen te Rome.

In ons gebied is het noodzakelijk dat het water snel en goed moet kunnen weglopen. Mede daardoor werden er rond 1400 daktegels ontwikkeld voorzien van een nokje aan de achterzijde, waardoor de pan aan de lat kan blijven hangen. Ook werden deze daktegels onderling met klei en leem aan elkaar vastgemaakt. Doch de bekendste zijn de Romaanse pannen uit die tijd, genaamd monniken en nonnen, met de

...monniken en nonnen, met de toelichting dat de monniken bovenop liggen.

toelichting dat de monniken bovenop liggen. Ze werden gemaakt van trapeziumvormig kleibad, zoals een baksteen in een vorm. De onderpannen hebben een nok om ze aan een panlat op te hangen.

De rode of blauwe kleur van de pan ontstaat bij het bakproces. De pannen krijgen een rode kleur bij een normaal bakproces met behulp van een overmaat aan zuurstof. Blauwgrijze pannen ontstaan als men tijdens het bakproces de zuurstof onttrekt.

Oudhollandse pan.

Ook kan men de pan voorzien van een glazuurlaagje, wat veelal in de onderpan, de non werd gedaan, zodat het water sneller weg kan lopen. Een nadeel van deze pannen was, dat het dak bijna twee keer bedekt werd met pannen, wat niet alleen duur was, maar ook een zware dakbedekking vormt.

Het fabriceren van de Hollandse pan maakte een einde aan de daktegels, monniken en nonnen. In tegenstelling tot de eerder genoemde, is de Hollandse pan enkeldekkend, daardoor was de pan ook goedkoper omdat men minder grondstoffen nodig had. Deze pan werd vermoedelijk als eerste in de IJsselstreek toegepast. In de bouwrekening van Johan Kreijnck te Zutphen, belast met de bouw van de stadsmuur in 1445-1466, worden twee mallen voor het maken van de pannen betaald en nadien worden de pannen geleverd.

Tot aan het einde van de 19e eeuw en ook in het begin van de 20e eeuw was het gebruikelijk de Hollandse pan op een onbeschoten kap te leggen in strodkoppen om jachtsneeuw buiten te houden. Om brandgevaar tegen te gaan werden ook wel van binnenuit de pannen aan gesmeerd met een kalkmortel vermengd met varkenshaar. Dit om de mortel taai te houden.

Rond 1900, door de invoering van mechanische stempelpersen en vormbakmachines, veranderde het dak. De machines vervaardigden gelijkmatige pannen in diverse vormen en kleuren, die een betere sluiting hebben en meer bescherming geven tegen regen en wind.

Door deze ontwikkeling verdween de Hollandse pan van vele panden.

Gelukkig zijn er nog vele te verkrijgen en worden er zelfs weer nieuwe Hollandse pannen gemaakt. Want niet alleen verandert het dak in vorm en kleur maar ook zijn er specifieke aansluitingen tegen bv. doorgaande muren of schoorstenen. Deze aansluitingen werden altijd met een speciezoom (is een randje kalkmortel) afgewerkt. Thans wordt dit gedaan met lood zodat het historische beeld van een nostalgisch dak verdwijnt.

In deze regio was het gebruikelijk om rode pannen toe te passen. Voor het blauwbakken zijn extra handelingen nodig. De zuurstof moet onttrokken worden tijdens het bakproces. Rode pannen waren daarom goedkoper dan blauwe. Dat is de reden dat je op oudere panden meer rode pannen ziet dan blauwe.

Om nu je rijkdom uit te dragen, werd tot ca. 1850 de voorzijde (het wolfseind) van het hallenhuis voorzien van blauwe pannen en de zijvlakken werden bedekt met rode pannen zoals hier nog zichtbaar is bij dit pand aan de Lamstraat. Zo kon je, in die tijd, vanaf de weg voor een ieder zichtbaar, je rijkdom uitdragen. ■

“Historische recepten”

Rabarbermoes

Rabarber is een plant uit de duizendknoopfamilie. Het is een groente. Deze plant heeft rode, lange stelen en donkergroene bladen. Rabarber wordt meestal verwerkt tot compote of zoete nagerechten.

Als bijgerecht voor 4 personen.

Bereidingstijd: 20 minuten.

Ingrediënten: 750 gram rabarber, 50 gram suiker en 1 eetlepel aardappelzetmeel

Bereiding:

Haal van de rabarber het blad en de steelaanzet af. Van oude rabarber moet de schil er ook af. Snij de stengels in stukken van 2 a 3 centimeter. Was deze stukken en laat dit uitlekken in een vergiet. Doe ze met het aanhangende water in een pan en zet deze op een laag vuurtje. Verwarm de rabarber tot er voldoende vocht vrijkomt, roer dit wel telkens door. Laat daarna de rabarber 10 tot 15 minuten gaarkoken. Als de stukken in vezels uit elkaar vallen, is de rabarber gaar. Roer de suiker er door na het koken (dan is er minder nodig) en als de moes te dun is maak je het aan met wat aardappelzetmeel.

Je kunt de moes als bijgerecht (in plaats van bijvoorbeeld appelmoes) of warm serveren.

Eet smakelijk! ■

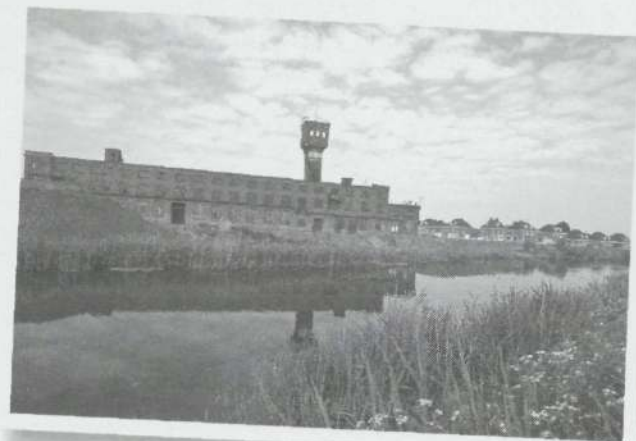
Van de Activiteitencommissie

Zaterdag 24 september 2011

**Bezoek aan het DRU-complex in Ulft
onder leiding van een gids.**

(t.z.t. ontvangt u een uitnodiging)

- Rondleiding over het terrein en door de Cultuurfabriek
- Vertoning film: 'Symphonie van Vuur en IJzer'
- Bekijken van de expositie 'IJzer in de regio'

Waar kunt u terecht?

Archiefmateriaal over Steenderen en de Achterhoek

Archiefmateriaal over de Achterhoek wordt op meerdere plaatsen bewaard. Een groot deel ligt bij het Achterhoeks Archief (voorheen Streekarchivariaat Regio Achterhoek) in Doetinchem. Het Achterhoeks Archief is de archiefdienst voor de gemeenten Aalten, Berkelland, Bronckhorst, Doetinchem, Oost Gelre, Montferland, Oude IJsselstreek en Winterswijk. Tevens is het Achterhoeks Archief de archiefdienst voor het Recreatieschap Achterhoek-Liemers, de Regio Achterhoek, de Wedeo en Hameland. Het Achterhoeks Archief bewaart bovendien de archieven van kerkgenootschappen, bedrijven en verenigingen, maar ook van families, personen en huizen (w.o. het huisarchief van kasteel Bergh).

Door Bertus Rietberg

Het Achterhoeks Archief beschikt daarnaast over een uitgebreid bevolkingsregister. Hierin kunt u zien of de naam van een persoon voorkomt in een van de bevolkingsregisters van deze regio. Momenteel zijn de bevolkingsregisters van de volgende gemeenten digitaal ingevoerd: Aalten, Bergh, Borculo, Dinxperlo, Doetinchem, Eibergen, Gendringen, Groenlo, Hengelo (G), Hummelo en Keppel, Lichtenvoorde, Neede, Ruurlo, Steenderen, Wisch en Zelhem. De gemeente Winterswijk is volop in bewerking. Regelmatig worden namen toegevoegd. De bevolkingsregisters zelf kunt u op fiche inzien in de studiezaal in Doetinchem.

De site www.achterhoeksarchief.nl geeft u toegang tot al het digitaal beschikbare archiefmateriaal. Deze toegang is nog volop in ontwikkeling en regelmatig worden aanvullingen gedaan.

Uiteraard kunt u het Achterhoeks Archief ook bezoeken. De openingstijden van de vestiging Doetinchem: dinsdag: 9.00 - 16.30 uur, woensdag: 9.00 - 16.30 uur, donderdag: 12.00 - 16.30 uur en vrijdag: 9.00 - 16.30 uur. Het bezoekadres is Louise de Colignystraat 11a, 7001 GD in Doetinchem. Telefoon 0314 - 377 171

De archieven van de (voormalige) gemeenten Aalten, Dinxperlo, Lichtenvoorde en Bergh, en

ook de archieven van Huis Bergh worden (nog) op locatie bewaard en zijn daar te raadplegen. Het Streekarchivariaat de Liemers en Doesburg bewaart de archieven van de voormalige gemeenten Didam en Wehl.

Het Regionaal Archief Zutphen bewaart de archieven van de voormalige gemeente Vorden.

Een andere interessante bron is te vinden in het WRIJ-archief (Waterschap Rijn en IJssel) Daar ligt veel archiefmateriaal op het gebied van waterhuishouding en dijken. De stukken zijn in te zien vanaf ongeveer 1740! Het betreft alle rechtsvoorgangers van het WRIJ.

Uiteraard kunt u ook gebruik maken van de archieven van het Staring-Instituut, Grutstraat 31 in Doetinchem. Ook in onze archiefruimte bij de torenruïne in Baak bent u op donderdagmiddag van harte welkom. We hebben daar langzamerhand een flink archief opgebouwd. Kom gerust eens langs. ■

Steenderen toen en nu

Straatbeelden van toen gezien vanuit het nu.

Aan de hand van oude foto's die op dezelfde plaats opnieuw genomen zijn, is te zien wat er in de loop der jaren is veranderd.

Weg naar Bronkhorst — Steenderen.

Weg naar
Bronkhorst (nu
Bronkhorsterweg)

